

Істотною перешкодою в реалізації норм Конституції України є правовий нігілізм як різновид соціального нігілізму. Соціальний нігілізм особливо поширився в період перебудови і гласності, виник на хвилі всезагального негативізму, коли багато чого переоцінювалося, засуджувалося і відкидалося. Але на сучасному етапі правовий нігілізм одержав якісно нові параметри, змінилися його природа, причини. Тому боротьба з правовим нігілізмом у всіх його проявах — це шлях до становлення в Україні конституціоналізму, законності, забезпечення прав і свобод людини і громадянина, реалізації норм Конституції на благо особи. Необхідно підвищувати рівень правової культури всіх суб'єктів правовідносин¹.

Отже, втілення в життя норм Конституції України визначається низкою факторів, які слід системно враховувати в нормотворчій, правозастосовній і правоохоронній діяльності державних інституцій, правовиховній роботі різних суб'єктів правовідносин. Урахування цих факторів важливо для державотворення і правотворення в Україні.

Надійшла до редколегії 15.07.02

В. Колісник, доцент НЮА України

Проблема співвідношення понять «національний» та «етнічний» і доцільності їх використання у наукових дослідженнях

У науковій та науково-популярній літературі широко використовуються поняття «нація», «національний», «національність», «національні меншини», «національні групи», «націоналізм», «націоналістичний», «інтернаціоналізм», «інтернаціональний», словосполучення «міжнаціональні відносини», «національний розвиток», «національне самовизначення», «національне походження», «національно-територіальний устрій», «національна гордість», «національна обмеженість», «націо-

¹ Див.: *Тодька Ю. Н.* Конституционные основы формирования правовой культуры. — Х., 2001.

нальне приниження», «націоналістичні забобони» та багато інших термінів і словосполучень, для утворення яких застосовуються корінь «націо», а також близькі до них за змістом терміни і словосполучення: «етнос», «етнічний», «міжетнічний», «міжетнічні відносини», «етнічні меншини», «мовні меншини», «етноцид», «геноцид», «ксенофобія», «расова дискримінація» тощо. Як же співвідносяться між собою зазначені терміни та словосполучення? Чи можливе їх використання як синонімів? Чому в одних випадках йдеться про «націю» та «національні меншини», а в інших — про «етнос», «етнічні меншини»?

Л. Актон пише про «національне самовизначення», «національний елемент», «національні прагнення», «національне звільнення», «національну ідею», «природу нації», «національну теорію», «національні домагання»¹. Е. Геллнер викладає власну гіпотезу «пришестя (приходу) націоналізму», говорить про «теорію націоналізму», «романтичний націоналізм», «націоналірредентизм», «національні держави»². О. Бауер говорить про «національне питання», «національну культурну спільноту», «національне відчуття», «національні оцінки», «національні цінності», «держави національностей»³. М. Бердяєв досліджував «проблеми національності», співвідношення «національності та людства», «націоналізму та месіанства», «націоналізму та імперіалізму»⁴. К. Хюбнер вивчає феномен «нації від забуття до відродження», розглядає «національну ідею», «національну системну множину», «національну ідентичність», «феноменологію національної самоідентифікації»⁵. Ю. Римаренко зосереджує увагу на дослідженні «національного поступу», «національного розвою», «національної сором'язливості», «національного виховання», «національного самоототожнення»⁶. Г. Касьянов всебічно розглядає «теорію нації», «теорію націоналізму» та «укра-

¹ Див.: *Нации и национализм* / Б. Андерсен, О. Бауер, М. Хорх и др.; Пер. с англ. и нем. — М., 2002. — С. 26–52.

² Див.: *Геллнер Э. Пришествие национализма. Мифы нации и класса // Путь.* — 1992. — № 1. — С. 9–61.

³ Див.: *Нации и национализм.* — С. 52–120.

⁴ Див.: *Бердяев Н. А. Судьба России.* — М., 1990. — С. 93–152.

⁵ Див.: *Хюбнер К. Нация: от забвения к возрождению / Пер. с нем.* — М., 2001.

⁶ Див.: *Римаренко Ю. І. Національний розвій України: проблеми і перспективи.* — К., 1995.

їнський націоналізм»¹. Б. Попов, В. Ігнатов, М. Степико та інші автори колективної монографії «Феномен нації: основи життєдіяльності» пропонують власний підхід до переосмислення за допомогою соціологічних і філософських методів основ існування та діяльності нації². Я. Дашкевич звертається до «національного питання в Україні»³. Ентоні Д. Сміт глибоко досліджує феномен «національної ідентичності», «виникнення націй», співвідношення «націоналізму та культурної ідентичності», «сепаратизм і мультинаціоналізм»⁴. Головною темою дослідження В. Іванишина стали «нація», «державність», «націоналізм»⁵. Крім того, науковцями здійснені й інші численні дослідження феномена «нації», «національності», «міжнаціональних відносин» тощо.

Разом з тим багато хто з науковців (у тому числі й тих, роботи яких наведені раніше) досить часто звертається до проблем «етносу», «етнічної самобутності», «міжетнічних взаємин» і т. под.

Так, Ерік Дж. Хобсбаум досліджує співвідношення «принципу етнічної приналежності» та «націоналізму»⁶. Урс Альтерматт, крім феномена «нації», «національних держав» та «державних націй», намагається осягнути ще й «етнонаціоналізм», «етнічний поділ», «етнізацію»⁷. О. Забужко подає власне бачення не лише «націотворчої функції інтелігенції» та «структури національного вибору», але й «етносу особистості»⁸. Ю. Римаренко досліджує «етностереотипи» та засоби їх подолання, проблеми «етнонаціональної політики», «культуру міжетнічного спілкування», питання «взаємодії етносів»⁹ тощо. А. Колодій вважає за доцільне розглядати не лише «розмаїтість шляхів

¹ Див.: Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму. – К., 1999.

² Див.: Феномен нації: основи життєдіяльності / За ред. Б. В. Попова. – К., 1998.

³ Див.: Дашкевич Я. Національне питання в Україні // Україна. Наука і культура. Вип. 28. – К., 1994. – С. 6–17.

⁴ Див.: Ентоні Д. Сміт. Національна ідентичність / Пер. з англ. – К., 1994.

⁵ Див.: Іванишин В. Нація. Державність. Націоналізм. – Дрогобич, 1992.

⁶ Див.: Нации и национализм. – С. 332–346.

⁷ Див.: Альтерматт У. Етнонационализм в Европе. – М., 2000.

⁸ Див.: Забужко О. С. Філософія української ідеї та європейський контекст. – К., 1993.

⁹ Див.: Римаренко Ю. І. Національний розвій України: проблеми і перспективи.

націотворення», а й «етнічне підґрунтя націй»¹. О. Шуба наводить політологічний аналіз співвідношення та специфіки взаємодії «етносу» і «релігії», «етнонаціональної зумовленості міжконфесійних відносин», розглядає питання «асиміляції українського етносу»². М. Степико проводить окреме дослідження «буття етносу», говорить про «етносоціальну дійсність», «культурно-історичні форми існування етносів», «етнонаціональні спільноти», «етнонаціональну ідентифікацію людини»³. С. Лурье досліджує «етнос», «етнологію», «етнічну картину світу», її формування та принципи варіативності, «спонтанне структурування етносу», «внутрішньоетнічний конфлікт», «взаємодію етносу та його діаспори»⁴. Л. Гумільов здійснив глибоке та всебічне дослідження закономірностей етногенезу та пов'язані з ним процеси, висунувши та обґрунтувавши при цьому власну оригінальну концепцію етногенезу, що базується на понятті «пасіонарності»⁵. О. Нельга виокремлює «етнічний зміст» самосвідомості особистості⁶. М. Юрій звертається до проблем «етногенезу східних слов'ян», «етногенезу та менталітету українського народу», досліджує стереотипи поведінки⁷.

Аналіз змісту зазначених та багатьох інших наукових праць дає всі підстави для висновку про те, що чіткого розмежування між «нацією» та «етносом», між «національним» та «етнічним» на сьогодні немає і, напевно, бути не може. Разом з тим більшість науковців все ж таки вважають, що етноси існували завжди, а нації з'явилися лише близько двох століть тому. На думку Е. Геллнера⁸, нації виникли в першій половині ХІХ ст. Проте ще у ХVІІІ ст. видатні мислителі того часу, передусім філософи, звернули увагу на формування та вихід на політичну арену націй. Б. Андерсен вважає, що нації і націоналізм з'явилися

¹ Див.: *Колодій А.* Нація як суб'єкт політики. – Львів, 1997.

² Див.: *Шуба О. В.* Релігія в етнонаціональному розвитку України (політологічний аналіз). – К., 1999.

³ Див.: *Степико М. Т.* Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз). – К., 1998.

⁴ Див.: *Лурье С. В.* Историческая этнология. – М., 1997.

⁵ Див.: *Гумилев Л. Н.* Этногенез и биосфера земли. – М., 1993.

⁶ Див.: *Нельга О.* Самосвідомість особистості і її етнічний зміст // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 7–8. – С. 111–129.

⁷ Див.: *Юрій М. Т.* Етногенез та менталітет українського народу. – К., 1997.

⁸ Див.: *Геллнер Э.* Вказ. праця – С. 28–29.

наприкінці XVIII ст.¹ Л. Актон висловив думку про те, що нації в сучасному розумінні виникли наприкінці епохи середньовіччя: «Як античні римляни завершали свої завоювання тим, що вивозили богів скореного народу, так Карл Великий зломив національний опір саксів лише насильницьким руйнуванням їх язичницьких обрядів. У результаті спільних зусиль церкви та германської раси після виходу з середньовіччя з'явилася інша система націй і нове розуміння національності. Природа була переможена як в нації, так і в індивідуумі»². Однак далі Л. Актон стверджує, що нації існували і в так звані часи язичників, тобто фактично визнає існування двох видів націй: націй давнини та сучасних (модернових) націй³.

У розмаїтті підходів до визначення часу виникнення націй (а отже, й започаткування використання цього терміна) можна перекопатися також, якщо виходити з того, що появи націй передувало виникнення такого явища, як націоналізм. Л. Грінфелд визнає Англію місцем народження націоналізму в XVI ст. Так само з XVI ст. пов'язувала появу націоналізму І. Марку, але посилаючись при цьому на приклад Італії. Г. Кон та Л. Снайдер вказують на виникнення націоналізму в XVII ст. в Англії та Голландії. На думку Г. Кона, націоналізм як ідеологія поширився в Європі та Америці в останній чверті XVIII ст. Б. Шейфер вважає місцем виникнення націоналізму Америку, а роком його народження — 1776 р. І. Кедорі відносить народження націоналізму як ідеології до 1806 р. — дати оприлюднення «Звернень до німецької нації» Й.-Г. Фіхте⁴.

О. Бауер зазначає, що «особи однакового походження, але не зв'язані культурною спільністю, не складають нації, бо не існують нації без взаємодії одноплемінників, можливої лише за допомогою спільної мови й передачі одних і тих же культурних цінностей. Природна спільнота, котра не складає в той же час і культурної спільноти, може як раса цікавити антрополога, та вона не утворює нації. Умови боротьби людини за існування можуть створити націю двома шляхами — і природною, і куль-

¹ Див.: *Андерсен Б.* Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. — К., 2001. — С. 28.

² *Нации и национализм.* — С. 44.

³ Див.: Там само.

⁴ Див.: *Касьянов Г. В.* Вказ. праця. — С. 209–210.

турною спільнотою; та коли вони передають свій вплив лише одним струменем, шляхом лише одного фактора, то це — обов'язково фактор культурної спільноти»¹. Так само визначальним вважає зв'язок нації та націоналізму з культурою Б. Андерсен, який пропонує «спробувати збагнути націоналізм, зіставляючи його не з усвідомленими політичними ідеологіями, а з масштабними культурними системами, які йому передували, і з яких — та всупереч яким — він і народився»².

Переважна більшість дослідників звертає увагу на нерозривний зв'язок між поняттями «нація», «національність», «націоналізм». Б. Андерсен зазначає, що «нація, національність, націоналізм — всі ці поняття завжди важко піддавалися визначенню, не кажучи вже про аналіз. Порівняно з величезним впливом, який націоналізм справив на сучасний світ, теоретично він немічний»³. Ентоні Д. Сміт стверджує, що «нація стоїть у центрі одного з найпопулярніших і найпоширеніших міфів сучасності: міфу націоналізму»⁴.

Більш зважено та переконливо визначає роль націоналізму А. Міллер, який не зводить націоналізм до міфу (тобто до майже неіснуючої примари), а фактично визнає його певним теоретичним підґрунтям: «Націоналізм не є ідеологічним виразом, політичною і історичною свідомістю нації, а передує їй і відіграє вирішальну роль у процесі формування нації», а згодом підкреслює: «Як би ми не оцінювали роль націоналізму (точніше — націоналізмів) у різних ситуаціях, очевидно, що націоналістичні дискурси домінують у сучасному світі, тобто створюють його. Без націоналізму соціальний вигляд (обрис) світу був би радикально іншим, при цьому завідомо неможливо вгадати, був би він кращим сьогоднішнього чи ще гіршим... Спроба ж уявити світ, в якому панує не націоналістичний, а, скажімо, класовий дискурс, завідомо не обіцяє нічого хорошого»⁵.

М. Бердяєв дійшов висновку, що є «неможливим і безглуздим протиставлення національності і людства, національної множини і вселюдської єдності», що «національність є індиві-

¹ Нации и национализм. — С. 82.

² Андерсен Б. Вказ. праця. — С. 28–29.

³ Там само. — С. 19.

⁴ Ентоні Д. Сміт. Вказ. праця. — С. 28.

⁵ Нация и национализм. — М., 1999. — С. 6, 8.

дуальне буття, поза яким неможливим є існування людства, вона закладена в самих глибинах життя»¹.

На думку Г. Касьянова, «націоналізм стає надзвичайно впливовим політичним феноменом у середині ХІХ ст., і перетворюється на глобальну силу з другої половини ХІХ ст., з приходом ери «масової політики»².

Характерним є також те, що майже в усіх наукових розробках, присвячених проблемам націй та міжнаціональних відносин, національні аспекти розглядаються в нерозривному зв'язку з власне етнічними. Саме тому останнім часом з'являється подвійна, узагальнена термінологія, коли для позначення одночасно феномена «національного» та «етнічного», демонстрації їх органічного поєднання використовуються терміни, в основу яких покладено два корені: «етно» і «націо». Так, Ю. Римаренко вживає термін «етнонаціональна політика»³. В іншій науковій праці він зазначає: «Національно-етнічне стосується родової сутності людини, в якій міцно поєднані генетичні моменти її соціального та людського буття»⁴. П. Рабінович неодноразово використовує словосполучення «національно-етнічний аспект», «національно-етнічні потреби» і разом з тим «етнічно-національні спільноти»⁵. М. Степико пише про «етнонаціональні спільноти», «етнонаціональну ідентифікацію людини», «етнонаціональне буття України»⁶. Урс Альтерматт досліджує «етнонаціоналізм»⁷. В. Нікітюк розглядає статус етнонаціональних меншин⁸. Ю. Бромлей ще раніше наполягав на введенні неологізму «етнонаціональний». Підкреслюючи, що «йдеться про «національне» в етнічному, а не в етатистському значенні слова, цей неологізм одночасно дозво-

¹ Бердяев Н. А. Вказ. праця. — С. 93–94.

² Касьянов Г. В. Вказ. праця. — С. 210.

³ Див.: Римаренко Ю. І. Національний розвиток України: проблеми і перспективи.

⁴ Римаренко Ю. Права людини та громадянина, права народів, права етнічних меншин // Український часопис прав людини. — 1996. — № 3–4. — С. 27.

⁵ Див.: Рабінович П. М. Соціальна сутність держави: національно-етнічний та національно-політичний аспекти // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали ІІ регіональної наукової конференції, — Львів, 1996. — С. 6–7.

⁶ Див.: Степико М. Т. Вказ. праця.

⁷ Див.: Альтерматт У. Вказ. праця.

⁸ Див.: Нікітюк В. О. Статус етнонаціональних меншин (порівняльно-правовий аспект). — К., 1996.

ляє перекинути «міст» між національною і етнічною термінологіями, сприяючи запровадженню «видової» (національної) системи понять в «родову» (етнічну)»¹.

Разом з тим деякі автори використовують терміни «національний» і «етнічний» як синоніми. Зокрема, Ю. Римаренко зазначає: «Ми забуваємо, що національне (етнічне), передусім, своєрідна форма солідарності людей для здійснення певних соціальних та культурних завдань. Зрештою, родові корені етносу дають нам нитки безкінечно спадкового, духовного зв'язку, вони спираються на занурений у минуле історичний підтекст. Етнічність — не лише міф, але, водночас, і віра, бо базується на соціальному, біосоціальному, культурно-мовному, духовному, навіть ідеологічному, політичному підмурку взаємодії людей в процесі історико-територіального, історико-культурного розвитку етносів, їх перетворення на стійкий національний організм»².

На нашу думку, найбільш вдалим, доцільним і прийнятним у наукових дослідженнях є використання терміна «національно-етнічний».

По-перше, такий підхід дозволить чітко відмежувати цей феномен від власне «державного» чи «загальнодержавного». Адже такі словосполучення, як «національний університет», «національна опера», «національний парк», «національний заповідник», «національний музей», свідчать не про національно-етнічну спрямованість діяльності того чи іншого закладу (установи, організації), а лише про їх загальнодержавне значення та провідну роль у системі однотипних, однопрофільних закладів. Це дозволить уникнути в деяких випадках термінологічної плутанини. Так, словосполучення «національні інтереси» досить часто означає не інтереси нації як національно-етнічної спільноти, а лише інтереси відповідної держави.

По-друге, термін «національно-етнічний» є узагальнюючим і тому дозволяє враховувати специфіку не лише націй (як значних та усталених спільнот), національних меншин, а й тих спільнот, які формально не охоплюються попередніми двома поняттями (корінні народи, мовні меншини, етнічні меншини,

¹ Див.: Бромлей Ю. В. Национальные процессы в СССР: в поисках новых подходов. — М.; 1988. — С. 42–43.

² Римаренко Ю. Права людини та громадянина, права народів, права етнічних меншин. — С. 27.

етнічні групи тощо). Поєднання «національного» та «етнічного» чинників є продуктивним ще й з огляду на те, що терміни «нація» та «етнос» фактично є відображенням різних аспектів одного складного явища. Між ними безперечно є відмінність, якою тимчасово можна знехтувати. Хоча при дослідженні окремих питань така відмінність потребує чіткого визначення.

По-третє, термін «національно-етнічний» дозволяє розмежувати поняття нації у власному (початковому) розумінні та в її політичному значенні. Пропозиції розглядати сучасну націю виключно як сукупність усіх громадян певної держави (так звана політична нація) та зроблений на підставі такого підходу висновок про те, що в межах однієї держави ніяких «міжнаціональних відносин» начебто бути не може (при цьому пропонується замінити словосполучення «міжнаціональні відносини» на «міжетнічні»), видаються не досить продуктивними і слухними. Адже навіть відмовившись від поняття «нація» у його первісному значенні та від близьких до нього понять, навіряд чи вдасться це зробити стосовно «націоналізму» як феномена, поняття, політичного напрямку тощо. Штучне розмежування, дистанціювання та розведення понять нації та націоналізму не лише обмежить можливості для всебічного дослідження цих явищ, а й позбавить змоги досягнути їх сутність та тенденції подальшого розвитку, глибинні причини міжнаціональної напруженості та міжнаціональних конфліктів.

Термін «національно-етнічний» є значною мірою нейтральним і дає можливість позбавитися упередженого та підозрілого ставлення до поняття «національний», яке викликає у багатьох не лише пересічних громадян, але й науковців та політиків несприйняття (або навіть відторгнення, відразу) через асоціацію з поняттям «націоналістичний» у виключно негативному аспекті. Такі упередженість, заангажованість та стереотипізація мислення перешкоджають переосмисленню ролі національно-етнічного чинника в суспільних відносинах, сучасному світі взагалі, політиці та правовому регулюванню, а також проведенню глибоких, всебічних і об'єктивних досліджень. Як справедливо зазначає А. Міллер, «в радянській науці ця тема була табу йована. Саме лексичне поле, в якому могла б проходити дискусія про націоналізм, було окуповано й деформовано ідеологією настільки, що на російську важко було навіть перекладати західні

тексти з національної проблематики. Механізм такої окупації описав свого часу Михайло Епштейн. Він показав, як створюються парні поняття, що описують одні й ті ж явища, але мають незмінно антонімічний оціночний відтінок, наприклад, «миролюбність — примиренство». У сфері, що нас цікавить, в результаті ідеологічної інтоксикації мови була створена усталена конструкція, котра жорстко нав'язувала оціночний елемент саме за рахунок фіксації такого роду опозиції: патріотизм — націоналізм, інтернаціоналізм — космополітизм. Як наслідок тексти з національної проблематики рясніли найрізноманітнішими евфемізмами, котрі, однак, навіть на початку 90-х не завжди дозволяли авторам уникати звинувачень, наприклад, в «науковому обґрунтуванні націоналізму» (!) з боку особливо пильних прихильників ідейної чистоти»¹. Така ж проблема досить гостро стоїть і в Україні, адже до цього часу звинувачення в націоналізмі для багатьох не лише не потребує якихось доказів чи підтвердження, але й само по собі залишається одним з головних аргументів у політичній чи навіть науковій дискусії. Якщо до цього додати, що націоналізм як виключно негативне та огидне явище, так само як і багато років тому, продовжує вживатися багатьом повсюди. Як справедливо зазначає Ю. Огульчанський, «ще більша амплітуда значень терміна націоналізм: від безперечної ідеальної оцінки (патріотизм) до різко негативної (фашизм)»². За таких умов дослідження природи, особливостей та сутності процесів, пов'язаних із формуванням і розвитком національних (або ж національно-етнічних спільнот), неймовірно ускладнюється чи навіть унеможлиблюється.

Надійшла до редколегії 15.06.02

В. Яворський, доцент НЮА України

Принципи сучасного виборчого права України

Виборчі права українських громадян виступають як єдиний легітимний засіб, котрий забезпечує відтворення електоральних

¹ *Нация и национализм.* — С. 5.

² *Огульчанський Ю.* Права людини в Україні на тлі міжетнічних взаємин // *Права людини в Україні.* — 1994. — С. 49.